

VENE RAHVUSVÄHEMUSE JA TEMA IDENTITEEDI KUJUNEMINE EESTI VABARIIGIS 1920–1940

Rein RUUTSOO

Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut. Estonia pst. 7, EE-0001 Tallinn, Eesti

Esitanud P. Järve

Toimetusse saabunud 7. novembril 1995, avaldamisele lubatud 22. mail 1996

Bolševike võimuletulekuga Venemaal kaasnenud terror ja kodusõda ning Tartu rahulepinguga kujundatud Eesti Vabariigi piirid mõjutasid oluliselt etnodemograafilisi protsesse Eesti Vabariigis, eeskätt suure vene keelt kõneleva rahvusgrupi moodustumist. Käesolevas artiklis on uuritud poliitilisi, majanduslikke ja kultuurilisi tegureid, mis toetasid siin asunud vene keelt kõnelnud kodanikkonna eneseorganiseerumist ja eneseteadvustamist. Selle protsessi sisuks oli emamaast isoleeritud inimeste kohanemuslik käitumine ja uute sotsiaalsete kvaliteetide omandamine, mida võib üldisemalt käsitleda kui kujunemist rahvusvähemuseks. Poliitiliselt on vähemusrahvuse staatuse aktsepteerimise sisuks leppimine domineeriva ethnose rahvusriiklusega. Sotsiokultuuriliselt tähendab vähemusrahvuseks arenemine pelga etnodemograafilise rühma poolt uute, enamasti tervikule kuuluvate omaduste saamist ja ka uue eneseteadvusliku identiteedi moodustumist. On jõutud järeldusele, et mitmetel põhjustel kulges see protsess venelastel aeglasemalt kui mõnedel teistel vähemustel. Kuid kakskümmend aastat oli piisavalt pikk aeg, et käivitada muutusi, mis viitavad suhteliselt heterogeense inimhulga edukale enesemääratlemisele ja arenemisele terviklikkuse suunas. Sellele aitas oluliselt kaasa Eesti Vabariigi erakordselt demokraatlik vähemusi puudutav seadustik. Uute vähemusrahvuste kujunemist on käsitletud Eesti julgeolekupoliitika ja kultuuriliste ressursside mobiliseerimise tähtsa osana. Kolmekümnendate aastate lõpul kujunes Eestis välja uus paljulubav pluralistlik etnokultuuriline mosaiik, mille arengu lämmatas Nõukogude anneksioon.

Eesti Vabariigi tekkimine ja eestlaste domineerivaks rahvaks muutumine sundis siin varem olulisel määral häärasrahva positsioonil olnud rahvusi – sakslasi ja venelasi – end uuesti määratlema, uut identiteeti leidma. Kui edukalt nad seda teha suutsid, sõltus esiteks sellest, kuivõrd suuri muutusi uus olukord nende positsioonis kaasa tõi, ja teiseks sellest, missugune oli nüüd vähemuseks muutunud rahva sotsiokultuuriline potentsiaal ehk organisatsiooniline ressurss (Pierre Bourdieu' terminoloogia järgi). Kui majanduslikust küljest tabasid muutused kõige karmimalt sakslasi, siis poliitiliselt ja sotsiokultuuriliselt osutus kõige suuremaks kaotajaks venelastest üla kiht. Nende privilegeeritud positsioon oli olnud seotud eelkõige Vene riiklusega.

Eesti iseseisvumine oli venelastele ka suur psühholoogiline trauma. Mitmes mõttes oli situatsioon väga sarnane sellega, millega põrkasid venelased kokku seitsekümmend aastat hiljem, 1991. aasta sügisel, kui Eesti taasiseseisvus. Venelased olid niigi elanud suhtelises isoleerituses teistest vähemustest ja eestlastest ning märgatav osa neist oli keskvoimu esindajatena tundnud end siin ajutistena.¹

¹ Исаков С. Об изучении русского национального меньшинства Эстонии: проблемы и перспективы. – Teaduslugu ja nüüdisaeg, 8. Eesti Teaduste Akadeemia, Tallinn, 1993, 153.

Impeeriumi kodanikud osutusid elavat välismaal. See võõrandumise ja maha-jäetuse tunne puudutas mõlemaid rühmi: nii neid, kes olid siin kaua elanud, kui ka neid, kes pagesid punase terrori eest. Viimane aspekt kergendas (võrreldes tänapäevaga) siiski oluliselt venelaste psühholoogilist kohanemist oludega. Neil ei olnud palju valikuid. Venelaste meeleolu ja enesetunnetust Eestis annab edasi tuntud publitsisti M. M. Filippio esinemine vene organisatsioonide nõupidamisel Tallinnas 1919. aastal. Ammustest aegadest siin elavad venelased, kes kasutasid valitseva rahva privileege, asusid kohalikkude piirkonda valitseva administratsiooni kaitse all. Nad polnud sisemiselt integreeritud nagu muud rahvusvähemused, sest nad ei tundnud selleks mingisugust vajadust. Kuid siis toimus revolutsioon, mille tagajärjeks oli Eesti täielik iseseisvumine. Kohalik vene elanikkond, kes kaotas ülalt tuleva kaitse ja kellel puudus sisemine ühtsus, osutus laialipaisatuks. Teised rahvused suutsid end organiseerida, kuid venelased olid oma parteilise kisklemise tõttu täiesti abitud.²

Venelased tundsid end siin vähemalt esialgu võõrana ning sellisena tajusid vene kultuuri ja venelasi isegi need eestlased, kes olid saanud nn. vene hariduse. Nõukogudeaegne propaganda, mis hoolega tegeles rahvaste lähedust tõestava argumentatsiooni leidmisega, ei saanud olla eriti tulemusrikas. Friedebert Tuglase toimetatud ajakirja Odamees venesõbralikus Igor Severjanini tutvustuses tõdeb Henrik Visnapuu: "Juba kaua aega oleme venelastega kõrvu elanud, kuid kunni viimase lõhestumiseni, mil meie Venemaa vastu isegi oma piirid ülesseame, oleme jäänud üksteisele ikka võõraks. Oleme olnud kunni viimaste päevadeni ikka Lääne kultuuri, pigem Saksa kultuuri, mõjualused. Ainult viimase aastakümne sees on meie kirjanduslik noorus võinud venelastelt nii mõndagi õppida."³

Vene vähemuse kui uuesti moodustuva/restruktureeruva koosluse omadused/potentsiaal koosmõjus Eesti oludega kujundasidki selle rahvusgrupi saatuse. Põhieeldus oli, et Eesti jäi üldjoontes oma olemasolu lõpuni üldise ja eriti rahvuspoliitika kontekstis rohkem või vähem demokraatlikuks riigiks, vene vähemus jäi puutumata piiri taha jäänud venelasi tabanud majanduslikust, poliitilisest, kultuurilisest ja usulisest terrorist. Eesti põhiseadus tagas vähemustele avarad keelelised ja kultuuriautonomilised õigused. Eesti Vabariigi 1920. aasta põhiseadus sätestas, et "Saksa, Vene ja Rootsi rahvusest kodanikkudel on õigus pöörata riiklikkudele keskastutustele kirjalikult oma keeli" (§ 23). Mitmeid keelelisi õigusi said venelased avaramalt kasutada kui teised vähemused, näiteks juudid ja sakslased. Nimelt lubas põhiseadus, et "neis kohtades, kus elanikkude enamus ei ole Eesti, vaid kohalikul vähemusrahvusel, võib kohalikkude omavalitsusasutuste asjaajamiskeeleks olla selle vähemusrahvuse keel" (§ 22). Ka lubati omavalitsustel, mille territooriumil vähemusrahvus oli enamuses, suhelda omavahel vähemuse keeles.

Teine küsimus on see, kui edukalt suutsid venelased käivitada eneseorganiseerumise (seltsid), demokraatliku avalikkuse tekke (ajakirjandus) ja uue eliidi koolituse (hariduskorraldus). On isegi täheldatud, et Eesti Vabariigi seadused andsid vene kogukonnale rohkem haridusalaseid õigusi, kui ta oli suuteline ära kasutama.⁴ Just neile küsimustele ongi allpool keskendutud.

Seejuures peab tõdemata, et vene vähemuse ajaloo ja saatuse uurimine, eriti just Eesti Vabariigi perioodi osas, on alles algusjärgus. Nõukogude okupatsiooni aastail oli selle ajajärgu käsitlemine tabu, Eesti Vabariigi ajal kujunenud venelaste traditsioonid suruti maha, intelligentsi represseeriti ja kultuur purustati veel suurema hoolega kui eestlaste kultuuripärand. Vene intelligentsi esindajad, kes elasid terrori üle, tõrjuti Nõukogude Eesti kultuurielust süstemaatiliselt kõrvale. Vene vähemuse tänast poliitilist ja kultuurilist nõrkust seletavad vene uurijad just olemasolevate ja paljulubavate traditsioonide katkemisega.⁵

² Ревельское слово, 1919, 11 янв.

³ Visnapuu, H. Igor Severjäänin. – Odamees, 1919, 2, vg. 31.

⁴ Sergejev, V. Vene näitus Tallinnas. – Õhtuleht, 1990, 23. juuli.

⁵ Исаков С. Об изучении, 150.

ETNODEMOGRAAFILINE JA ETNOGEOGRAAFILINE ISELOOMUSTUS

Vene vähemus Eestis moodustus suhteliselt pika aja jooksul, mitmete immigratsioonilainetena ja oli seetõttu vägagi heteroogeenne. Venelaste põlissasustus Eestis puudub. Esimesed venelaste kolooniad Eesti territooriumil asutasid vanausulised, kes põgenesid Peipsi läänekaldale 17. sajandil. Pärast Põhjasõda muudeti Eesti tsaaririigi kubermanguks ning 18.–19. sajandil asus Eesti linnadesse vene kaupmehi ja käsitöölisi. Alates 19. sajandi lõpust seoses Eesti industrialiseerimisega, eriti aga Esimese maailmasõja eel ja ajal toimus koos sõjatööstuse rajamisega vene tööliste massiline asustamine eelkõige Tallinna ja Narva. Kui sakslased okupeerisid Eesti, siis suurem osa neist lahkus. Vene kodusõja ajal 1918–1919 sai Eestist üks vene valgete väeüksuste (kindral Judenitši omade) ja seejärel valge emigratsiooni tugipunkte.

1922. aastal Eestis asunud 91 000 venelasest 18 100 ei olnud Eesti Vabariigi kodanikud, vaid enamasti pärast 1917. aastat siia asunud. Tartu rahulepingu alusel liideti Eestiga Narva- ja Petseri-tagused alad, mis ei olnud kuulunud Eestiga Liivimaa kubermangu ja olid enamasti vene asustusega. Seega Eesti iseseisvumine Tartu rahuga saavutatud piirides tõi kaasa olulise muutuse venelaste etnogeograafilises pildis ja nende osatähtsuse järsu kasvu Eesti etnogeograafilises struktuuris.

Vastavalt Maanõukogu määrusele 1918. aasta 26. novembrist arvati kõik siin enne 24. veebruari 1918 püsivalt elanud Vene Impeeriumi alamad optsiooni korras ka Eesti Vabariigi kodanikeks.⁶

1922. ja 1934. aasta rahvaloenduse andmeist võib järeldada, et Eesti praegustes (Venemaa suunalt administratiivjoonega märgitud) piirides, see tähendab Eesti ajalooliste ja etniliste piiridega põhiliselt kokku langeval alal elas vastavalt umbes 44 000 ja 46 000 venelast.⁷ 1922. aasta rahvaloendus annab venelaste arvuks 91 000, seega oli nende hulk Tartu rahulepinguga ligikaudu kahekordistatud. Muidugi tõi Eesti iseseisvumine kaasa ka teatava osa venelaste lahkumise, eelkõige linnadest.

Eesti ligi 91 100 venelasest elas linnades umbkaudu 21 300, alevs 5200 ja maal 63 400 inimest.⁸ Viimastest elas Setumaal 38 200, seejuures selgelt vene enamusega piirkondades umbes 32 000–33 000 venelast.⁹ Siinpool Narva jõge asuvas valdades elavaile ligi 3000 venelasele lisandus ida pool Narva jõge asuvate alade liidendamisega veel 6300.¹⁰

Vene enamus moodustus kõigis neljas Narva-taguses, üheteistkümnest kuues Setumaa ning kahes Tartumaa (Kasepää ja Peipsiäärse) vallas. Venelased olid ülekaalus kahes Peipsi kaldal asuvas väikealevis – Mustvees ja Kallastel.¹¹ Esialgu olid nad ülekaalus ka ainsas Tartu rahu põhjal Eestiga liidetud linnas Petseris, moodustades 68,2% elanikest. Narva liideti Eestiga 1917. aasta lõpul rahvahääletuse tulemusel.¹²

Esimese maailmasõja eel elas Eesti linnades ligikaudu 30 000 venelast (1913), neile lisandus sõja-aastail veel tuhandeid. Eelnevaga võrreldes langes venelaste osakaal linnaelanike hulgas koos iseseisvumisega märgatavalt – 11,9%-lt 8,1%-le.¹³ Seda hoolimata tõigast, et Eestist kujunes vägagi suur vene emigratsiooni keskus – ligi 20 000 inimest, kes asusid peamiselt linnadesse. Tallinnas oli

⁶ Maanõukogu määrus. – Riigi Teataja, 1918, 4, 3.

⁷ Eesti nõukogude entsüklopeedia, 8. Eesti Raamat, Tallinn, 1976, 358.

⁸ Eesti 1920–1930. Arvuline ülevaade. Riigi Statistika Büroo, Tallinn, 1931, 13.

⁹ Setumaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Loodus, Tartu, 1928, 42.

¹⁰ 1922. a. rahvaloenduse andmed. 4. vihik. Viru maakond. Tallinn, 1924, 12–13.

¹¹ Kübarsepp, E. Vähemusrahvused Eestis. – Rmt.: Maa, Rahvas. Kultuur. Loodus, Tartu, 1924, 1252.

¹² Reiman, H. Asustamistihedus ja rahvaarvu muutus Eestis. – Eesti Statistika, 1936, 4 (173), 193.

¹³ Raun, T. U. Estonia and Estonians. Hoover Institution Press, Stanford, 1989, 231.

1922. aastal Vene Föderatsiooni kodanikke 4200, Narvas 3200. See moodustas ligi poole kõigist neis linnades asunud venelastest!¹⁴ Ühtlasi oli tõusnud linnades elavate venelaste hariduslik-kultuuriline tase. Proletaarlaste asemele tulid kolmanda seisuse ja aristokraatia esindajad.

Tartu rahu tulemusel moodustunud vene elanikkond Eestis oli seda vorminud protsesside mitmetahulisuse tõttu kujunenud hoopis heterogeensemaks, kui see oli olnud enne 1913. aastat. Eesti riiki integreerimata venelaste kompaktne asustus NSV Liidu piiri läheduses kujundas potentsiaalse *irredenta*. See sai ilmsiks 1939–1940 nn. baaside perioodil, kui kohalikud venelased korraldasid meelevaldusi venelastega asustatud alade liitmiseks Venemaaga.¹⁵ Seetõttu arendati Teise maailmasõja eel Eesti Vabariigis aktiivset nn. piirimaade poliitikat, mille joonteks said märgatavad kultuurilised investeeringud, intensiivne ehitustegevus (eriti oli see näha Petseris), teatav sisekolonisatsioon ja muu. Kolmekümnendate aastate alguseks vene pagulaste olukord stabiliseerus. Ligi 8000 emigranti oli Eestist lahkunud, kuid venelaste suurema sündimuse tõttu nende osakaal rahvastikus tervikuna ei muutunud. Kuigi venelaste suuremus oli märgatavalt suurem kui teiste rahvaste oma ja seetõttu vanurite (üle 60-aastaste) osakaal kolmandiku väiksem Eestis keskmisest, oli sündimus samal ajal märgatavalt kõrgem (tab. 1). Sel põhjusel püsis kolmekümnendate aastate keskaegne elanikkonna rahvuslik struktuur peaaegu endine.

Tabel 1

Eesti rahvastiku loomulik juurdekasv 1930. aastal ‰*

Rahvus	Sündimus	Juurdekasv
Eestlased	17,1	2,3
Venelased	21,9	7,9
Keskmine	17,3	2,6

* **Sõrmus, R.** Eestlased ja vähemusrahvused. – Tähisted. Eestluse aastaraamat. ERK Toimetised, Tallinn, 1935, 58.

Eesti linnadest ainult kahes – Narvas ja Petseris – oli venelastel oluline osatähtsus. 1922. aastal oli venelasi Narvas 28,2% (7927 inimest) ja Petseris 68,2% (1273 inimest). 1934. aastal moodustasid venelased neis linnades vastavalt 29,7 ja 40,9% kogu elanikkonnast.¹⁶ Kuna need linnad asusid ka vene asustusala sees, siis oli neil eeldusi kujuneda venelaste kultuurilisteks ja poliitilisteks keskusteks. Suuremal määral elas venelasi 1934. aasta loenduse andmeil veel Tallinnas (7513 inimest) ja Tartus (2570 inimest), kuid nende osatähtsus oli väike. Eesti elanikkonna rahvuslikku ja territoriaalset jaotumust tutvustab 1934. aasta rahvaloenduse andmete põhjal tabel 2.

¹⁴ Eesti 1920–1930, 13–14.

¹⁵ Пограничные войска СССР 1931–1941. Воениздат, Москва, 1970, 193.

¹⁶ **Reiman, H.** Rahvused Eestis. – Eesti Statistika, 1935, 6 (164), 355.

**Elanikkonna rahvuslik ja territoriaalne jaotus 1934. aasta rahvaloenduse andmeil
(sulgudes protsentides)***

Rahvus	Linnad	Alevid	Vallad	Kokku
Eestlased	275 410 (28,2)	21 977 (2,2)	687 288 (69,8)	984 695 (100)
Venelased	22 388 (24,3)	4 133 (4,5)	65 428 (71,2)	91 946 (100)
Üldse	323 007 (28,9)	26 819 (2,4)	765 535 (68,7)	1 117 361 (100)

* Reiman, H. Rahvused Eestis. – Eesti Statistika, 1935, 6 (164), 354.

SOTSIAALNE STRUKTUUR

Venelaste sotsiaalse struktuuri põimumine rahvusliku teguriga oli oluliselt Eesti senise ajaloolise arengu tulemus ja ühtlasi selle peegeldus. Eesti rahvusriikluse tekkimine loomulikult mõjutas arenguid. Eesti riik oli dünaamiline moderne ühiskond, s. t. see oli avatud turumajanduse, poliitilise organiseerumise, kultuurihuvi ja muude protsesside tekitatud muutustele ega pööranud etnilistele tunnustele kuni kolmekümne aastate keskpaigani nimetamisväärselt tähelepanu. Eesti riigi peamine poliitika oli suunatud riigi eri piirkondade taseme lähendamisele. See pidanuks mõnevõrra pehmemdama ka etnilisi vastuolusid.

Kõigest Eesti vähemustest oli venelaste sotsiaalne struktuur põhijoontes eestlaste omale kõige lähedasem ja suhteliselt sarnane Eesti keskmisega tervikuna. Tegevusharuti ja tootmisvaldkonniti jaotusid venelased järgmiselt (protsentides; sulgudes on võrdluseks antud eestlaste vastav näitaja): põllumajadus 51,0 (48,6), tööstus 25,8 (22,2), kaubandus 6,0 (5,8), transport ja side 1,7 (3,9), ühiskondlik tegevus (riigi- ning avalik teenistus ja vabad elukutsed) 4,6 (6,8), maja- ja isikuteenistus 3,7 (3,6), väljaspool nimetatud tegevusharusid 7,2 (9,2).¹⁷ Venelaste hulgas moodustas aktiivne elanikkond suhteliselt väiksema osa kui elanikkonnas tervikuna – 35,7% (keskmine 42,4%). See seletub suuresti venelaste demograafilise koosseisuga.

Ühiskonna sotsiaalset kooslust paremini peegeldavate ühiskondlike kihtide kaupa võttes olid venelased mitmeti ebasoodsama struktuuriga. Kõigepealt oli eestlastega võrreldes venelaste seas alatiste palgatöolistega peremehi mitu korda vähem. Kui eestlastest moodustasid need ligi 8% aktiivsest elanikkonnast, siis venelaste seas oli seesuguseid inimesi vaid 1,5%. Samas oli palgatöolisteta omanikke venelaste hulgas rohkem (28,8 ja 20,8%).¹⁸

Venelaste suurem sisemine polariseerumine ja mitmeti kehvem majanduslik olukord johtus paljuski Petserimaa oludest. Põhiliselt venelastega asustatud Petserimaa oli valdadest ülekaalukalt agrariseim – põllumajandus oli 92,3%-le elanikest põhitegevusala. Eestis keskmiselt oli põllumajanduses hõivatud 80,6% tööjõust. Seevastu tööstuse, transpordi ja ühistegevuse alal tegutsejaid (vastavalt 2,0; 0,5 ja 1,4%) oli siin kõige vähem.¹⁹ Petserimaal saadi umbes kolmandiku võrra vähem maksustatavat tulu kui Eesti valdades keskmiselt ja kaks korda

¹⁷ Samas, 359.

¹⁸ Reiman, H. Ühiskondlikud kihid. – Eesti Statistika, 1936, 6 (176), 301.

¹⁹ Eesti 1920–1930, 22.

vähem kui jõukamates valdades.²⁰ Talu- ja muud majapidamised olid venelastel hoopis väiksemad – hobuseid oli majapidamise kohta Narva piirkonnas viis korda ja Peipsi ääres kaks korda vähem kui Eestis keskmiselt (1,5 hobust).

Probleemistiku taustaks oli esiteks see, et ajalooliselt oli Põltsamaa olnud osa Venemaa kõige vaesemast kubermangust Pihkvamaast. Teiseks oli üks põhi-elatusala – kalapüügi peamise saaduse – Peipsi tindi suurim turg Venemaa. Ka olid siinsed töömehed hooajatöölised Peterburis, Pihkvas ja mujal Venemaal. Piiride sulgemine tõi kaasa turgude kadumise. Olukord hakkas paranema kolmekümnendail aastail, kui lisaks valitsuse pingutustele sirgus venelastega asustatud piirkonnas uus haritum talu- ja majandusmeeste põlvkond, kes suutis kohaneda muutunud oludega.²¹

Põllumajanduses oli venelaste omanikupositsioon väga nõrk. Kuid ka kaubanduses, sides ja tööstuses olid venelased palgatud töölistega peremeestena või ettevõtjatena statistiliselt kahekordselt alaesindatud. Juhtpositsioon kuulus selles vallas sakslastele ja juutidele. Venelaste puhul domineeris oma pereliikmetega piirduv ettevõtlus.

Töösturite hulgas oli venelasi väga vähe – neile kuulunud paar protsenti ettevõttest (61 ettevõtet 3688-st) koondas vaid ühe protsendi kogu tööstuskapitalist.²² Kaubanduses oli venelaste osa veidi parem. Nende käes oli 287 kaubanduskeskust 6045-st, kuid nende käsutada olev kapital moodustas vaid 2,9% kaubandusse mahutatud koguarast.²³

Tööliste osatähtsus venelaste seas vastas enam-vähem nende osakaalule rahvastikus ja oli väga lähedane eestlastest tööliste osakaalule, moodustades 7,6%. Tööliste ja teenijate osatähtsus venelaste seas – 46,0% – oli vaid veidi kõrgem Eesti keskmisest.

Vene ametnike osatähtsus oli märgatavalt väiksem venelaste osakaalust rahvastikus – 4,8%. Teataval määral tulenes see kodakondsusnõudest riiklike ametite puhul, kuid oli seotud ka venelaste madalama kutseharidusliku tasemega. Eriti tagasihoidlik oli venelastest ametnike hulk kaubanduses, transpordis ja sides.

See-eest vabakutseliste kihis oli venelasi 1930. aastal keskmisest isegi suhteliselt rohkem – 9,2%. Nende osakaal kogu vähemuses (0,9%) oli 1934. aastal suurem kui vabakutseliste osakaal eestlaste seas (0,5%) või Eestis keskmiselt (0,7%). Tähelepanuväärne on naiste tavalisest suurem osatähtsus vene vabakutseliste hulgas. See on mitu korda suurem kui eestlaste seas. Naiste arvukam esindatus vabakutseliste hulgas on üldse iseloomulik Eesti vähemustele. Kuid absoluutarvudes oli vene vabakutselisi suhteliselt vähe – 291 (sakslaste hulgas oli neid kolm korda rohkem).

Vene haritlaskonna struktuuri kohta on andmed veel ebapiisavad. Kuid venelaste seas oli suhteliselt arvukalt inseneri ja tehnikuid, kes tegutsesid üpris tulemuslikult. Aastail 1922–1931 Eestis väljaantud patentidest kuulus üks kolmandik vene inseneridele²⁴, kelle arv kõrgema tehnilise personali hulgas – 32 töötajat 419-st ehk 8% – vastas venelaste osakaalule elanikkonnas²⁵. Eesti Vabariigis, eriti selle algperioodil, leidis enne emigrantide suurema osa lahkumist venelaste seas arvukalt ka õpetajaid: kõigist 1922. aastal tegutsenud 2082 õpetajast olid 260 ehk 12,5% venelased ja 1128 keskkooliõpetajast olid koguni 153 ehk 13,6% venelased.²⁶

²⁰ **Feldman, V.** Vallavalitsuste tulud ja kulud 1933/34. m.a. – Eesti Statistika, 1935, 12 (170), 6.

²¹ **Sergejev, V.** Vene näitus Tallinnas.

²² Majandusloendus Eestis. Tööstus. 1937. a. – Rmt.: Majandusloenduse andmed. Vihik I. Eesti Statistika Keskbüroo, Tallinn, 1938, 25.

²³ Majandusloendus Eestis. Kaubandus ja Transport. 1937. a. – Rmt.: Majandusloenduse andmed. Vihik III. Eesti Statistika Keskbüroo, Tallinn, 1939, 28–29 ja 72–73.

²⁴ **Sergejev, V.** Vene näitus Tallinnas.

²⁵ **Pullat, R.** Linnad kodanlikus Eestis. Eesti Raamat, Tallinn, 1978, 189.

²⁶ Haridus Eestis. Eesti Demograafia. Vihik I. Riigi Statistika Keskbüroo, Tallinn, 1924, 139.

Kõrgkooli õppejõudude hulgas oli tendents venelaste taandumisele ja neid jäi perioodi lõpul alles vaid üksikuid, venelaste osatähtsus vähenes näiteks Tartu ülikoolis 1923. aasta 8%-lt 1,3%-le 1938. aastal.²⁷

Eestis 1930. aastal tegutsenud 869 arstist olid 69 venelased. See vastab nende osakaalule rahvastikus. Juutidest ja sakslastest arste oli vene arstidest isegi absoluutarvult rohkem. Eestlastega võrreldes oli venelaste seas arste 10 000 inimese kohta suhteliselt rohkem – vastavalt 5,2 ja 7,5 arsti.

Venelastest emigrantide seas oli ka üsna palju humanitaarharitlasi. Kunstnike arvu on hinnatud paarikümnele, kuid paraku ei ole nad jätnud olulist jälge.²⁸ Kuid vene kirjanike, kunstnike, ajakirjanike, näitlejate ja teiste humanitaarsete loovisiksuste arenguks puudus Eestis õige kasvupinna. Vene üliõpilaste huvid olid aga üsnagi selgelt orienteeritud Eesti elanike keskmisest enam arstiteadusele, majandusele ja reaalteadustele. Tähelepanuväärne on põllumajandust õppivate üliõpilaste arvu suhteline kasv.

Reaalteadusi õppivate vene üliõpilaste arvu vähenemine seostus oluliselt Tallinna Tehnikaülikooli avamisega 1936. aastal. Venelaste osatähtsuse üldine vähenemine üliõpilaste seas kolmekümnendail aastail, eriti aga alaesindatus juristide ja majandusmeeste hulgas viitas, et tulevikus oli venelaste osa vabakutseliste ja ka valitsevat eliiti kujundavate ametnike hulgas määratud veelgi taanduma.

SELTSITEGEVUS KUI VENE KULTUURI SELGROOG EESTIS

Teiste vähemustega võrreldes oli venelaste eelis, et kompaktne asustus tagas neile juba automaatselt "rahvusliku omavalitsuse" valdkondades, milles teised vähemused pidid oma huvide kaitseks palju enam vaeva nägema. Kuid Eesti rahvusriigis vähemusse jäänute saatuse kujundas ka eneseorganiseerituse tugevus.

Venelaste laialdasema seltsitegevuse juured ulatusid juba möödunud sajandi keskpaika (vene lauluselts Gusli Tallinnas, vene avalik raamatukogu Tartus 1872, Lavretsovi muuseumi asutamine Narvas, püsivalt tegutsev vene teater Narvas, harrastuskoorid, üliõpilasseltsid jm.). Siiski oli seltsiliikumise traditsioon venelastel märgatavalt nõrgem kui sakslastel ning see oli väga ebaühtlaselt jaotunud ja puudus Eesti uutel idaaladel peaaegu täiesti. Pärast suurriigi toe kaotamist rajaneski vene kultuurielu tõus Eestis suuresti vene seltsitegevusel.

Keskne koht venelaste organiseerumisel oli Vene Haridus- ja Heategevusseltside Liidul, mis asutati 23. veebruaril 1923. 1938. aastal ühendas see 94 heategevuslikku ja kultuuriseltsi ning spordiühingut. Liitu kuuluvatest seltsidest olid silmapaistvaimad kohaliku elu edendamisel Vitjas Tallinnas, Svjatogor Narvas, Petseri Vene Haridusselts jt. Veel tegutsesid Vene Juriidiline Ühing, Vene Kunstiinimeste Liit Eestis, Vene Kool Eestis jt. Viimane liitis eelkõige pedagooge ning kõrvuti Vene Emigrantide Komiteega aitas finantseerida ja suunata venekeelset kooliharidust Eestis. Üsna oluline koht venelaste organiseerumisel oli rahvusvahelistel organisatsioonidel, nagu YMCA, skaudiliikumine jt.

Liit muutus püsivaks korraldavaks keskorganiks, kellel olid oma perioodilised väljaanded (Vene Haridus- ja Heategevusseltside Liidu Teataja ning Vene Kalender Eestis). Liidul oli oma naisosakond (korraldas käsitöö- ja kodunduskursusi), teatri-, raamatukogu-, spordi- ning omavalitsusosakond. Liit toetas ka nn. instruktorite tegevust, kes käisid kohapeal aitamasa rahvusvähemust organiseeruda, sisustasid rahvamaju, pidasid loenguid ja jagasid õpetusi. Kolmekümnendail aastail tegutses pidevalt kolm koolivälise töö instruktorit, kuus lauluinstruktorit ja üks põllumajandusinstruktor. Kuna töötasu oli väga väike, rajanes instruktorite tegevus suuresti rahvuslikul entusiasmil. Vene instruktorid paistsid silma suure ennastalgavusega.

²⁷ Siilivask, K., Palamets, H. (koost.). Tartu ülikooli ajalugu, 3. Eesti Raamat, Tallinn, 1982, 52.

²⁸ Исаков С. Об изучении, 153.

Liidu juures korraldati süstemaatilisel nii üldhariduslikku õpetust kui ka kursusi haridusseltside tegelastele, lasteaednikele, kodunduse õpetajatele, koorijuhitidele ja teistele. Juba aastail 1926–1930 korraldati 26 mitmesugust kursust, milles osales 1500 inimest. Kolmekümnendail aastail hoogustus kursuste töö veelgi. On loomulik, et liidu töö sai toimuda suuresti vaid Eesti riigi toel, aga raha saadi ka Eesti ühiskondlikelt organisatsioonidelt ja fondidelt. Liidu algatusel hakati korraldama venelastele varem tundmatuid ettevõtmisi, nagu hariduspäevi, emadepäeva, raamatupäevi ja laulupäevi.

Liidu asutava kongressi otsus 1923. aastast nägi ette hakata korraldama vene hariduspäevi, et kogu vene elanikkond tuletaks meelde oma rahvuslikku ühtsust, oma teadlasi, mõtlejaid, kirjanikke, kunstnikke, muusikuid ja muid vene kultuuritegelasi. Selle päevaga liitus ka raha kogumine fondi, mis sai vene kultuurkapitali nime. Alates 1924. aastast hakati korrapäraselt läbi viima iga-aastasi vene hariduspäevi (дни русского просвещения), millest kujunes vene vähemusele aasta tähtsaim kultuurisündmus. Päev oli tavaliselt pühendatud mõnele silmapaistvale vene kultuuriisiksusele. Eesti eeskujul hakati niisuguseid päevi korraldama ka teistes vene vähemusega maades. Sündmusega kaasnes väljaande Den Prosvetšeniija ilmutamine. Sellest sai ürituse häälekandja.

Vene Haridus- ja Heategevusseltside Liidu üks peamisi saavutusi oligi just Peipsi- ja Narva-taguse vene küla "äratamine". Isegi vanausulised, kes algul suhtusid suure ettevaatusega "saatana sepitsustesse", hakkasid mõistvalt suhtuma teatri- ja lugemiringidesse ning palusid saata endale instruktore. Peamiselt venelastega asustatud Petseri piirkond jäi aga veel pikaks ajaks seltsiliselt organiseeritult allapoole Eesti keskmist taset. Kui enamasti tuli Eestis maakonniti 10 000 elaniku kohta 13–23 seltsi, siis Petserimaal oli see näitaja madalaim – 6 seltsi. Ka olid siin tegutsevad seltsid liikmete arvult väikseimad. Siiski tõsteti Petserimaa seltsse esile konsertide ning teatri- ja kirjanduselu korraldajatena.²⁹

Oluliseks innustavaks kokkuvõtteks oli 1931. aastal Tallinnas Börsi saalis toimunud suur vene näitus, mis andis ettekujutuse venelaste kultuurilistest saavutustest Eesti 13 iseseisvusaasta jooksul. Selle põhiorganiseerijaks oli Vene Haridus- ja Heategevusseltside Liit. Näitust külastas 6000 inimest ja selle tähtsust venelaste identiteedi tõstmise seisukohalt on hinnatud väga suureks. Näitusel käis kahel korral ka Konstantin Päts.³⁰

Oluliseks venelasi koondavaks sündmuseks said üleriigilised laulupäevad. Need kujutasid endast (nagu eestlastegi puhul) tervet kultuurilise tegevuse kompleksi – kohalike kooride loomise, repertuaari kujundamise ja ühistegevuse arendamise süsteemi. Esimene kohaliku tähtsusega Eesti iseseisvusaegne vene laulupäev toimus 1933. aastal Narvas ning järgmised 1934. aastal Narvas ja Petseris. Ideed toetas president Konstantin Päts. Esimene üleriigiline vene laulupäev leidis aset 1937. aasta 26.–27. juunini Narvas ja teine 1939. aasta 1.–2. juulini Petseris. Areng kulges tõusujoones. Kui esimesel laulupäeval oli osavõtjaid 2500, siis teisel juba 3500, kokku 60 koori ja 25 orkestrit. Külalised Soomest, Taga-Karpaatiast, Lätist, Leedust ja mujalt avardasid venelaste suhteid. Laulupäevadega jätkati 1913. aastal alustatud traditsiooni. Siis oli osalejaid 1500. Kolmekümnendate aastate pärand on 1990. aastail taaselustamist leidnud "Slaavi laulupärja"-nimelise vene kooride kogunemise kujul.

Tähelepanuväärne on, et laulupäevades avaldus eesti laulukultuuri mõju, sest vene kultuuris seesugune traditsioon puudub.

Väga oluline osa venekeelse hariduse edendamisel, aga ka tehnilise intelligentsi koondamisel oli Vene Akadeemilisel Grupil (asut. 1921), mis ühendas ligi neljakümmet Peterburi, Moskva ja teistes ülikoolides tegutsenud professorit ja inseneri. Kahekümnendate aastate algul tegelesid nad eelkõige mitmesuguste

²⁹ Reiman, H. Ühingud vaimse kultuuri alal. – Eesti Statistika, 1933, 5 (140), 189, 191, 195.

³⁰ Sergejev, V. Vene näitus Tallinnas.

tehniliste kursuste ja rahvavalgustuslike loengutega, hiljem aga organiseerisid venekeelse kõrgema tehnilise õppeasutuse, kus õpetati välja masinaehitajaid ja ehitusinsenere.³¹

Neile, kes tahtsid tõsta oma kultuurilist ja üldhariduslikku taset, organiseeris Vene Akadeemiline Grupp alates 1927. aastast Tartus rahvaülikooli. Peeti loenguid kirjanduse, keeleteaduse, meditsiini, kunsti ja muul alal. Loengud toimusid Tallinnas, Tartus, Narvas ja Petseris. Nii nagu rahvaülikooli tegevust finantseeris neidki kursusi osaliselt Eesti riik.

Vene vähemuse kultuurilise organiseerumise küpsust oli kolmekümnendate aastate lõpul kroonimas kultuurautonoomia saavutamine. Venelased olid ainus vähemus, kellel see õigus jäigi ellu viimata. Muidugi oli suuresti kompaktsed ühisasustusega venelastel võimalus oma kultuurielu arendamisel toetuda ka kohalikule omavalitsusele. Kuid selles faktis peegeldub venelaste seas piisava tegutsemisühtsuse puudumine ja organisatsioonikultuuri nõrkus.

KIRJASTUSTEGEVUSE JA AJAKIRJANDUSE ARENG

Elkõige eestlaste probleemidele keskenduva Eesti riigi ja välisvenelasi võõristava emamaa – Nõukogude Liidu vahele jäänud ja eesti keelt enamasti mittevõltsavate venelaste vajadus uute kooliõpikute, kohaliku perioodika ja muu lugemismaterjali järele oli väga suur. Samas ei toetanud omakeelse kirjasõna levikut kirjaoskuse madal tase, maapiirkondade vaesus ja vähene lugemisharjumus. Seetõttu jäid venelased näiteks sakslastega võrreldes üsna viletsasse seisu.

Venelaste ind ajalehti ja ajakirju asutada, eriti kahekümnendail aastail, oli tähelepanuväärne. Igal aastal alustati kuni kolme ajakirjaga ja ühe-kahe uue ajalehega, mis aga olid väga lühiealised. Kui mõned lühemad rikkalikumad perioodid välja arvata, siis oli Eestis pidevalt saadaval keskmiselt üks venekeelne päevaleht, kolm-neli harvemini ilmuvat lehte ning neli-viis ajakirja. Ajakirjadest pikemaajalised olidki ülalnimetatud paar ajakirja: Vene Haridus- ja Heategevuseltside Liidu Teataja (1927–1940) ja Põllumajanduse Teataja (1927–1932). Veel võiks nimetada ajakirju Panorama, Polevõje Tsvetõ ja Russkii Magazin. Kokku jõudis Eesti Vabariigis ilmuda ligi sadakond venekeelset perioodilist väljaannet, millest küll paraku enamik jäi paarinumbriliseks ettevõtmiseks.

1939. aastal ilmunud peamiste venekeelsete ajalehtede andmed olid järgmised:

Vesti Dnja (Tallinnas)	7 korda nädalas	trükiarv 3000
Russkii Vestnik (Tallinnas)	2 korda nädalas	trükiarv 4500
Starõi Narvskii Listok (Narvas)	3 korda nädalas	trükiarv 1800. ³²

Lisaks neile oli harvemini ilmuvaid lehekesi veel Petseris ja Narvas kokku kolm-neli.

Kui arvestada, et päevalehtede kogutiraaž aastas oli eestikeelsetel lehtedel 1935. aastal 27,2 miljonit, saksakeelsetel 1,25 miljonit ja venekeelsetel 0,67 miljonit eksemplari³³, siis on ilmne, et venelased olid hoopis kehvemad lugejad. Samal aastal ilmus päevalehtede numbroid keskmiselt eestlase kohta 28, sakslase kohta 76 ja venelase kohta 7. Harvemini ilmuvad lehed annavad lisa vastavalt 22, 2 ja 5 numbrit aastas.

³¹ Русская академическая группа в Эстонии. Очерк деятельности группы за десять лет существования. Юрьев, 1931.

³² Matsulevitš, A. (toim.). Vähemusrahvuste kultuurielu Eesti Vabariigis 1920–1940. Dokumente ja materjale. Olion, Tallinn, 1993, 53–54.

³³ Lepp, A. Ajakirjandus 1935. aastal. – Eesti Statistika, 1936, 8 (178), 306.

Vene kirjanduse väljaandmiseks moodustati mitmeid kirjastusi, nagu Koltso, Strannik, Bibliofil, Junost ja Russkaja Kniga. Nende tegutsemisaeg oli küll lühike. Ilmutati peamiselt luuleraamatuid, almanahhe, õpikuid, kalendreid ja muud. Almanahhidest oli soliidseim Vene Haridus- ja Heategevusseltside Liidu väljaandena pidevalt ilmunud Nov. Aastail 1927–1935 ilmus aastas keskmiselt 20 venekeelset raamatut ja veidi vähem brošüüre.³⁴ Siinset kogukonda suutis selline venekeelne raamatutoodang ja ajakirjanduse maht keelelis-kultuuriliselt vaevalt "elus hoida". Kuid nendegi kitsaste publitseerimisvõimaluste ümber arenes Tallinnas, Narvas ja Tartus üsnagi viljakas kirjanduselu ja literaadi-tegevus.³⁵ Vene kultuurile iseloomulik lavakunstilembus koondus Baltimail peamiselt Riiga, kuid päris arvuka trupiga ja sageda esinemisega paistsid silma Tallinna ja Narva poolprofessionaalsed teatrid, millest 40 näitlejaga Tallinna trüppi võis sisuliselt pidada professionaalseks. Oma repertuaari nõudlikkuse ja mitmekesisusega meelitas see vaatama ka eesti intelligentsi.

Teatrite kõrval tegutsesid väga mitmed teatri harrastusrühmad, tantsu erastuudiod, kunstikursused ja lauluklassid, kus peamiselt emigrantide hulgast pärit väga kõrgelt kvalifitseeritud spetsialistid andsid edasi oma oskusi. Sealsete õpilaste hulgas oli ka eestlasi. Mõnikord professionaalsusele lähedase tasemega vene orkestrid ja laulukoorid tegutsesid eelkõige koolide ja kirikute juures.

POLIITILISED PARTEID JA POLIITILINE ENESEORGANISEERIMINE

Eesti Vabariigis olid esindatud ja jätkasid tegevust peaaegu kõik tsaaririigi ajal tegutsenud poliitilised parteid, kuid just venelaste selle perioodi poliitiline elu on kõige pealiskaudsemalt uuritud.

Üldjoontes olid venelased tervikuna poliitiliselt mõnevõrra passiivsemad kui teised rahvad, seda eelkõige Petseri piirkonnas.³⁶ Aktiivsusega paistis silma väike monarhistide rühm. Üsna mõjukad olid esseerid (üle aasta elas siin nende juht V. Tšernov), kellele Eestist kujunes kahekümnendate aastate esimesel poolel üks peamisi tugipunkte. Kuid üldiselt asusid venelased tsentristlikel või vasak-sümpaatiaga rühmade positsioonidel. Kolmekümnendail aastail tugevnes märgatavalt kommunistlike ideede mõju. Selles etendas piirialade venelaste keerulise majandusolukorra kõrval määravat osa Venemaalt tulev propaganda, mille tõttu üle piiri põgenemised muutusid ulatuslikuks. Venemaale pagenud enamasti hukkusid stalinlikes surmalaagrites.³⁷

Eesti Vabariigi ajal ei suutnud venelased mingeid uusi poliitilisi parteisid välja arendada. (Kui mitte arvestada väga hajusat Praktelist Rahvaparteid.) Nii-sugused ühendused nagu Vene Talurahvapartei ja Sotsialistide Partei vene sektsioon olid nõrgukesed. Kõige mõjusamaks poliitiliseks vene organisatsiooniks sai 23. augustil 1920 asutatud Vene Rahvuslik Liit, mille eesmärk oli esindada kõikide venelaste huvisid.³⁸ See liit kavandati mitteparteilisena ja ainult rahvuslikuna. Eestvedajad olid A. Sorokin, I. Gorškov ja E. Šults. Liidu liikmeks võisid olla üksnes kodanikud, kuid liidu kaasatundjaliikmeteks olid ka mittekodanikud.

Suurim oli Vene Rahvusliku Liidu edu poliitiliselt arenemata ja diferentseerumata aladel, nagu Petserimaal, kus venelased enamasti hääletasid selle poolt, mujal aga ilmselt toetati ka teisi poliitilisi rühmitusi. Oma suuremast valijate

³⁴ Eesti arvudes 1920–1935. Riigi Statistika Keskbüroo, Tallinn, 1936, 285.

³⁵ Исаков С. Русские литературные объединения в Эстонии (1919–1930). – Радуга, 1993, 6, 49.

³⁶ Eesti 1920–1930, 398.

³⁷ Исаков С. Об изучении, 155.

³⁸ Laaman, E. Erakonnad Eestis. Loodus, Tartu, 1934, 89.

arvust hoolimata polnud venelased Riigikogus suurema esindusega kui sakslased või saksa-rootsi valimisblokk.³⁹ Vähemusrahvuste ühiste huvide pinnal loodi ajutisi valimisblokke sakslastega ja isegi kolmikliite rootslastega, kuid ulatuslikum koostöö puudus.⁴⁰ Parlamendis saavutasid venelased siiski märgatava poliitilise esinduse ja said mitmel viisil võimaluse kaasa rääkida Eesti riigi poliitika kujundamisel. Lähemat koostööd tehti eesti vasakpoolsete sotsialistidega. Parlamendiesindus moodustus üldjuhul mitmesuguste vene poliitiliste jõudude valimisbloki kaudu. Nii oli Vene Rahvuslaste Liidu nimekirja järgi Riigikogu I koosseisu (1921) valitud üks esindaja – Aleksei Sorokin; Riigikogu II koosseisu (1923) valiti vene ühendatud riigikogurühma nimekirja järgi neli saadikut; Riigikogu III koosseisus (1926) oli vene rahva ühendatud Riigikogu nimekirjast kolm saadikut ja Eesti Sotsialistlikust Töölisparteist Nikita Semjonov; Riigikogu IV koosseisu (1929) valiti Vene Rahvusliku Liidu nimekirja järgi kaks esindajat, Eesti Sotsialistliku Töölispartei nimekirjast lisandus Aleksei Gretšanov; Riigikogu V koosseisu (1932) valiti Vene Rahvusliku Liidu ning Vene Pahempoolsete Sotsialistide ja Talupoegade Koondise ühendatud nimekirjast viis saadikut. 1938. aastal valitud Riigikogusse pääsesid Georgi Orlov, Aleksander Ossipov ja Vladimir Roslavlev. Rahvuskogusse valiti I koja liikmeks Mihhail Kurtšinski ja II koja liikmeks David Grimm.⁴¹ Kultuurautonoomiat omavate rahvaste esindajana valiti Riiginõukogu liikmeks veel Harry Koch, kuid venelasi ta formaalselt ei esindanud.

Lisaks parlamentarsele esindusele oli venelastele, nagu teistelegi vähemusetele haridusministeeriumi juures rahvusekretariaadis ette nähtud oma rahvusekretär, kes jälgis vene vähemuse huvide arvestamist.

HARIDUSELU

Eesti Vabariigi teke oli venelastele kultuuriline šokk selles mõttes, et sisuliselt esimest korda murti venekeelse hariduse monopol ja loodi eestlastele omakeelse hariduse saamise võimalused (1906. aastal oli sellele kodanikuinitsiatiivi kaudu alus pandud). Venekeelsed õppeasutused kaotasid küll oma privilegeeritud seisundi, kuid neil olid pikad traditsioonid, hea õpetajaskond ja korralikud hooned.

Eesti Vabariigi algpäevil oli venelastest elanikkond hariduslikus mõttes suhteliselt teravalt polariseerunud: ühelt poolt kohati aristokraatliku taustaga kõrgharitlaskond ja teisalt oli Eestiga liidetud Petserima mõnedes valdades ligi pool elanikkonnast kirjaoskamatu.

Eesti riigi kujundatud haridussüsteem oli demokraatlik. See võimaldas riiklikul korraldusel venelastele emakeelse alghariduse ja osaliselt riigi toetatuna ka gümnaasiumiharidust. Kõrgkoolid tegutsesid ainult eesti keeles. Kuid venelastel, nagu muudelgi rahvustel oli õigus omakeelse haridusvõrgu väljaarendamisele. Vene hariduse korraldamisel oli oluline koht nende seltsidel ja keskorganisatsioonidel.

Venelaste algkooliharidus ja keskharidus arenesid Eesti Vabariigis kuni 1940. aastani põhijoontes venekeelsena. Vaid paari protsendikümnendiku võrra vähenes venekeelses algkoolis õppijate arv, langes 7,9%-lt (1922/23) 7,5%-le (1937/38). Samas õppis veel pool protsenti vene lapsi eesti-vene, vene-läti ja vene-eesti-poola algkoolides.⁴² Kuid laste koolitamise tase jäi Venemaaga piirnevatel aladel vanemate poolt sundusliku koolikohustuse täitmata jätmise tõttu

³⁹ Eesti 1920–1930, 398–400.

⁴⁰ Rauch, G. v. The Baltic States. The Years of Independence. Estonia, Latvia, Lithuania 1917–1940. C. Hurst and Company, London, 1974, 138.

⁴¹ Matsulevitš, A. (toim.). Vähemusrahvuste kultuurielu Eesti Vabariigis 1920–1940, 34.

⁴² Estonia In Facts. Estonian Institute, Tallinn, 1994, 3–4.

(selle eest trahviti) märgatavalt madalamaks. Nii ei jõudnudki enam kui kolmandik lapsi (vaatamata rahvusele) neilt aladelt algkooli. Ja kui 1934. aasta rahvaloenduse kohaselt 78%-l elanikkonnast oli algharidus, siis Narvas, Peipsi-äärseil aladel ja Petserimaal oli see näitaja 25–30%.

Keskooliskäijate hulgas oli vene keele õppivate noorte osakaalu langus märgatavalt suurem, vähenedes 9,5%-lt (1922/23) 5,4%-le (1936/37). Kuid seda ei saa tõlgendada assimileerimisena. Kuni Eesti iseseisvumiseni oli enamik mitte-eestlasi saanud oma lastele anda vaid venekeelset haridust. Ka suur osa Vene-maalt opteerunud eestlaste lapsi jätkas algul haridusteed venekeelses koolis. Nii moodustasid 1922. aastal vene koolides õppijad 9,5% õpilastest, samas kui venelased moodustasid vaid 7,3% õpilaskonnast.⁴³ Veel 1929. aastal oli 689 keskkooli õpilast vene rahvusest, kuid vene keel oli õppekeeleks 850 noorele, s. t. enam kui viiendik neist polnud etnilised venelased.⁴⁴ Venekeelse gümnaasiumi arengu kulminatsioon oli kümnendivahetusel, kui Eestis tegutses neli riiklikult ülalpeetavat gümnaasiumi ja kolm eragümnaasiumi kokku 955 õpilasega (766 õpilast esimeses ja 189 teises koolitüübis).⁴⁵

Vene gümnaasiumides õppijate osakaalu languses peegeldub nii eesti keele tähtsuse tõus kogu riigi elus, enamiku juudi päritoluga laste õpetamise üleminek heebrea keelele, kuid eelkõige kahekümnendatel aastatel toimunud venelaste paguliaseliidi lahkumine läände. Ka 1930. aastate keskel vallandunud hariduspoliitika nõudis segaperekondadest laste koolitamist eesti keeles. 1937/38. aasta andmeil õppis vene päritoluga keskkooliõpilastest 667 venekeelseis ja 90 eesti-keelseis koolides.⁴⁶

1938/39. aastal sai venekeelset keskharidust kolmes progümnaasiumis ja ühes reaalkoolis, lisaks veel eesti-vene segakoolid ligikaudu 430 õpilasega. Tallinnas, Tartus ja Petseris tegutses kokku neli vene gümnaasiumi.⁴⁷

Tartu Ülikoolis oli mitmeid venelastest õppejõude, kes erandkorras jätkasid õpetamist vene keeles (prof. Igor Turjumov, Mihhail Kurtšinski jt), kuid ametlikult venekeelset õpetust polnud. Kõrgharidust oli Eestis vene keeles võimalik omandada Vene Akadeemilise Grupi asutatud Vene Polütehnilises Erainstituudis Tallinnas. Selle kursustel õppis kolmekümnendatel aastatel pidevalt kesktlābi 100 üliõpilast. Erainstituudi kõrval õppis venelasi ka Tehnikaülikooli eelkäijas Tallinna Tehnikumis, kus aastail 1925–1930 kõikus nende arv 58 ja 95 vahel, moodustades 6–8%.⁴⁸

1936. aastal avatud Tallinna Tehnikaülikooli õppurite seas oli 20–25 vene noort, mis moodustas stabiilselt 4–5% selle kõrgkooli üliõpilaskonnast.⁴⁹ Tartu Ülikoolis õppivate venelaste arv langes rohkem kui kahesajalt kahekümnendate aastate keskel (1926 – 217) vähem kui sajani kolmekümnendate aastate lõpul (1938 – 90). Protsentuaalselt väljendub see nende osakaalu languses üliõpilaskonnas 4,7%-lt 2,8%-le.

1930. aastast hakati Tallinna Pedagoogiumi vene osakonnas ette valmistama ka õpetajaid vene koolidele ja osaliselt toimus nende õpetamine vene keeles. Osakonna 40 lõpetajast enamik oli Narva või Petseri gümnaasiumi kasvandikke.

Venelaste esindatus haridust omandavate noorte hulgas oli märgatavalt madalam kui eestlaste oma (tab. 3). Nende suhteliselt tagasihoidlik osakaal kesk- ja kõrgharidust omandavate noorte seas ei seletu Eesti rahvuspoliitikaga. Selle juured on suuresti rahvusrühma enda sotsiokultuurilises taustas, mis oli märgatavalt kehvem kui eestlastel, kõnelemata juutidest ja sakslastest, kes kesk- ja kõrgharidust omandavate eestlastega võrreldes olid 3–5 korda ülesindatud.

⁴³ Haridus Eestis, 192, 201.

⁴⁴ Eesti 1920–1930, 340.

⁴⁵ Sergejev, V. Vene näitus Tallinnas.

⁴⁶ Martinson, K. Hädavajalik uurimisteema. – Rahva Hää, 1988, 2. veebr.

⁴⁷ Lepp, A. Koolid ja gümnaasiumid 1938/1939. Õ/a. – Eesti Statistika, 1939, 12 (217), 636.

⁴⁸ Eesti 1920–1930, 345.

⁴⁹ Tallinna Polütehniline Instituut 1936–1986. Valgus, Tallinn, 1986, 64.

Eesti ja vene õpilasi eri koolitüüpides 1936/37. õppeaastal (1000 elaniku kohta)*

Rahvus	Algkool	Keskool	Kutsekool	Ülikool
Eestlasi	96	15	9	3
Venelasi	111	10	3	1

* Arvutusalus: **Lepp, A.** Tartu Ülikool 1936. a. – Eesti Statistika, 1937, 6 (187), 308; **Lepp, A.** Alg- ja keskkoolid 1936/37. a. – Eesti Statistika, 1937, 12 (193), 631–661.

Vaatamata Eesti valitsuse pingutustele säilis hariduslik mahajäämus peamiselt venelastega asustatud piirkondades. 1922. aasta rahvaloenduse andmeil oli kirjaoskuse protsent Petserimaal 49,9. 1934. aasta rahvaloendus osutas, et Petserimaa üle 60-aastaste hulgas oskas lugeda ja kirjutada 18,6% (üleriigiline keskmine 77,3%), 15–59-aastaste rühmas oli lugeda-kirjutada oskajaid 65,2% (üleriigiline keskmine 95,4%). Üsna samalaadsed on andmed põhiliselt venelastega asustatud Kallaste ja Mustvee, aga ka Petseri kohta.⁵⁰ Peipsi-äärseil aladel pidurdas hariduse levikut vanausuliste konservatism.

ÕIGEUSU KIRIKU ISESEISVUMINE JA VENELASTE RAHVUSLIK IDENTITEET

Eesti Vabariigi vene rahvusest elanikud kuulusid õige mitmesse kirikusse. Nende seas oli luterlasi, katoliiklasi ja ka laikusulisi. Kuid vene vähemusrahvuse moodustumise ja uue identiteedi seisukohalt oli keskne koht õigeusu kiriku saatusel. Õigeusul oli ja on venelaste rahvuslikus identiteedis ja kultuuris eriline roll. Õigeusu ja vene rahvuse vahele tõmmati tegelikult võrdusjoon. Kuni Eesti iseseisvumiseni oli õigeusu kirik Vene Impeeriumi riigikirik, ühtlasi kultuurilise venestamise ja vene rahva poliitilise ülemvõimu teostamise vahend. Õigeusku käsitleti ja käsitletakse siiani selle juhtide poolt eestlaste loomuliku liitjana Venemaa külge. Nii on väljendunud metropoliit Aleksius II.⁵¹

Õigeusu kiriku riigikiriklikku rolli on oluline rõhutada seoses murranguga, mis pidi loomulikuna kaasnema muutustega õigeusu kiriku positsioonis pärast Eesti Vabariigi tekkimist. See peegeldus ka venelaste eneseteadvustuses. Pärast Venemaa ülemvõimu lõpetamist Eesti elus koondas õigeusk, mida käsitleti "vene usuna" suuresti Venemaa identiteeti. Just õigeusu kiriku näol pörkas Eesti Vabariik kokku ühe kõige raskemini lahendatava probleemiga rahvastiku vaimsel ja kultuurilisel integreerimisel.

Eesti valitsuse poliitika väga kriitilisel hindamisel on okupatsiooni perioodi historiograafia (L. Raid, K. Vimmsaare, I. Nelson jt.) olnud õigeusu kiriku osas suuresti N. Šahhovskoi omale lähedasel positsioonil. Iseseisvunud Eesti eesmärk oli loomulikult kohalik õigeusklike kirik imperialsest identiteedist võimalikult vabastada. Olulisel määral aitasid sellele kaasa uut Venemaad valitsevate bolševike kirikuvastane terror Eestis 1918–1919 ja kiriku represseerimine Venemaal. Ilma õigeusu kiriku bolševiseerimiseta Venemaal oleks selle isoleerimine Vene riiklusest olnud Eestis väga raske.

⁵⁰ Eesti 1920–1930, 13

⁵¹ Из истории православия к северу и западу от Великого Новгорода. Ленинградская Метрополия, Ленинград, 1989.

Põhiseaduslikult lahutati Eesti Vabariigis kirik riigist. Õigeusu kiriku maad ja mitmed muud varad suures osas võõrandati. Kuid samas sai kirik täiendust bolševike eest Venemaalt põgenenud vaimulike näol, kes jõudsid Eestis juhtivatele kohtadele, nagu näiteks endine Pihkva peapiiskop Jevsevi (Grozdoj). Venemaa patriarh Tihhon andis 20. mail 1920 Eestimaa kogudustele autonoomia. Nende baasil organiseeriti uus kirik, mis juba enne täielikku eraldumist Moskva patriarhaadi alt hakkas kandma nime Eesti Apostliku Õigeusu Kirik. 7. juulil 1923 allutati Eesti Apostliku Õigeusu Kirik (EAÖK) autokefause kirikuna Konstantinoopolile. Selle üsna erandliku seisundi sai *tomosega* ka kreekakatoliku kirik Soomes, Lätis ja Leedus. Vene õigeusu kiriku ajalooliste pretensioonide vaatenurgast (Kolmas Rooma) oli see tagasilöökk šovinistlikele meeleoludele, mida kahekümnendate aastate algul võis Eestiski veel laialt avalikult kohata.

Kiriku iseseisvumisega kaasnes mõistagi selle organisatsiooniline ümberkorraldamine. Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku seadus 1922. aastast andis võimaluse venekeelseil kogudustel moodustada oma praostkond (Narva praostkond) ja õiguse välja anda venekeelset kirikukirjandust (ajakiri Sobessednik oli üks olulisemaid). Koguduste jagamist keelelisel alusel praostkondadeks on Nõukogude Eesti ajaloolased esitanud kodanlike marurahvuslaste kallaletungina vene kirikule. Niisugune seletus lähtub Vene imperialismi jätkanud sovetlikust arusaamast, et rahvaid ei tohi "kunstlikult" eraldada. Tegelikult andis Eesti Vabariigi seadus esmakordselt paljudele põhiliselt eestlastest koosnevatele kogudustele õiguse emakeelseks teenistuseks. Lõunaeestimurdeliste koguduste teenimiseks hakati koostama vajalikku emakeelset kirikukirjandust. Sellega koos lõppes õigeusu kiriku kasutamine venestamise eesmärgil. Seadusega keelati nüüdsest määrata või valida eesti ja segakoguduste etteotsa umbkeelseid preestreid. Viimastele anti kaks aastat aega ära õppida eesti keel. Nii kaotasid paljud venelastest kultusetenrid oma ameti.

Paraku omandas eesti kogudustele iseseisvuse andmine kolmekümnendate aastate teisel poolel ka nuripidise kuju, eriti siis, kui Petserimaal hakati setusid vene mõju vähendamiseks sunniviisiliselt eraldi kogudusteks formeerima ja isegi kirikud jagati pooleks. See alandas venelaste väärikust – nad nagu ei tohtinuks põlisrahvaga isegi ühte kirikusse kuuluda – ja ähvardas nad veelgi enam Eesti elust isoleerida.⁵²

EAÖKi rahvuslikku koosseisu arvestades oli aga praostkondade kultuurautonoomiline eraldamine venelastele kasulik. See tagas neile ka vähemusena suhtelise iseseisvuse. 1922. aasta rahvaloenduse kohaselt oli Eestis kokku 210 000 apostliku õigeusu tunnistajat, personaalraamatusse kantuid oli küll vaid 142 000.⁵³ Eestlased moodustasid õigeusklike seas suure enamuse. 1934. aasta andmeil oli 212 000 apostlikku õigeuskliku inimest, neist 141 000 eestlast. Seega oli eemaldumine Moskva patriarhaadist poliitilise argumendi kõrval ka kiriku rahvusliku koosseisuga hästi põhjendatud.

Apostliku õigeusu tunnistajad olid mitmed Eesti Vabariigi juhtivad poliitikud, sealhulgas riigipea Konstantin Päts, Nikolai Maim, Ants Piip ja Jaan Poska. Paljudes tekitas veneusulisus võõrastust, kuid avaramalt asjale lähenedes oli see fakt Eesti riigi tugevnemise seisukohalt oluline, sest ta aitas kujundada venelaste teadvuses toetuspinda Eesti orientatsioonilise identiteedi tekkimisele.

Presidendi venna Nikolai Pätsi seadmine sinodi etteotsa oli mitmetähenduslik ka õigeuskliku identiteedi ja venelase maailmapildi seisukohalt. Et riigipead või neile lähedased isikud olid kiriku eesotsas, oli õigeusu kiriku traditsiooni seisukohalt loomulik. Sellel sammul polnud kõnealusel juhul palju tegemist eesti nationalismiga, vaid silmas peeti arvamust õigeusu kiriku kui riigikiriku kohta. (Soome Vabariigis on õigeusu kiriku peaks tänaseni president!) EAÖKi Eesti-

⁵² Rimmel, N. Olukorras Petserimaal. – ERK, 1935, 5, 101.

⁵³ Eesti 1920–1930, 402.

kesksust rõhutati ka sellega, et riiklike tähtpäevade puhul korraldati pidulikke jumalateenistusi, milles osales Eesti Vabariigi juhtkond. Presidendi venna positsioon sinodi eesotsas tagas kirikule kõrgeima kaitse ja tõi kaasa kohustuse teda toetada. EAÕK omandas sel perioodil luteri kiriku kõrval teise, mitteametliku riigikiriku positsiooni.

1933. aastal alustas Petseris tegevust EAÕKi vaimulik seminar, mis andis keskerihariduse. Selles sai vaimuliku hariduse kokku enam kui kolmkümmend vene noort. Seminari õpetajate palga maksis Eesti riik. Tartu Ülikooli teoloogia teaduskonnas oli ka õigeusu professor, kus õpetasid Karp Tiisik ja Vassili Martinson. Siin valmistati ette vaimulikke eelkõige eesti kogudustele. Vene pagulaste rahvusvaheliste suhete ja pagulasidentiteedi kujundamisel etendas olulist osa 1925. aastal Pariisis loodud Vene Kristlik Üliõpilasliikumine, mis alates 1928. aastast asutas oma osakonnad ka Eesti suuremates linnades.

Vene kultuuri ja rahvusliku identiteedi hoidmisel oli oluline, ehkki marginaalne roll ka nn. vanausuliste kirikul. Vanausulised – ligi 7000 inimest, kes elasid isoleerituna Peipsi ääres, – olid peaaegu sajabrotsendiliselt venelased. Nad esindasid nn. bezpopovetsite (papiute) sekti ja registreeriti eraldi kirikuna 1936. aastal. Tsaaririigis oli nende julm jälitamine asendunud halvaks panuga. Eesti Vabariigil oli vanausulistega probleeme eelkõige laste koolikohustuse täitmisel, aga ka seoses üldise kirikukalendri kehtestamisega. 1934. aasta kirikuseadusega nõuti kõikidelt kristlikelt kirikutelt usupühade tähistamist uue kalendri järgi, mis oli vastuolus vanausuliste veenetega.

Tuleb nentida, et venelastest õigeusklikele oli Eesti Vabariigi tekkimine vastuoluline tähendusega. Väga tähtis oli, et õigeusk sai Eesti riigis kõrge tunnustuse. Selles mõttes oli Eesti ka venelaste silmis jätkuvalt õigeusklik riik, "õige usu" kandja. Kuid Vene Impeeriumi erilise tähelepanu all olnud kiriku ideoloogia kandjaist muutusid venelased nüüd väikeriigi rahvakiriku vähemuseks.

Kirikuelu vormilised (alluvuslikud) küljed puudutasid siiski eelkõige vaimulikkonda. Reausklike elus muutus vähe, mingeid probleeme teenistusega ei tekkinud. Erinevalt näiteks Soome Vabariigist, kus suuremates linnades oli venekeelseid teenistusi võimalik pidada vaid kohalike võimude loal, Eestis selleks mingeid takistusi ei tehtud. Eesti Vabariigi ajal ehitati juurde viisteist kirikut ja kabelit, et koguduste jagunemisest tekkinud ruumipuudust leevenda. Kuid paraku alati seda ei suudetud.

1940. aastal oli Eestis ligi 50 vene ja segakogudust (kokku oli kogudusi 158). Eesti oli üks neid kohti, kus bolševistliku hirmuvalitsuse ajal Kuremäe ja Petseri kloostrid näol tegelikult säilisid mitmed õigeusu kiriku ja kloostrielu traditsioonid. Vene kodusõjas ja Eesti vabadussõjas täiesti laostunud Petseri kloostrite tegutsemist Eesti Vabariigi ajal iseloomustatakse kui majandusliku ja kultuurilise õitsengu aega.⁵⁴ Peipsi-äärsete vanausuliste ikoonimaalimises elasid edasi mitmed oskused, mis Nõukogude Venemaal valdavalt hävisid. Tänapäevaks on need Eesti õigeusu kiriku vaimse iseseisvuse traditsioonid paradoksaalsel viisil saanud takistuseks Moskva patriarhaadi pretensioonidele säilitada Eestis ülemvõim.

1940. aasta anneksiooni järel allutati Eesti Apostliku Õigeusu Kirik taas vägivaldselt Moskvale. Nagu kogu Eesti riik, nii elab õigeusu kirik üle restitutsiooni. 1944. aastal uue vallutuse eel pagulusse pääsenud osa EAÕKi vaimulikest hoiab nii kanoonilises kui ka omandiõiguslikus mõttes ülal iseseisvas Eestis tegutsenud kiriku õigusjärglust. Järjepidevust ei toeta mitte ainult enamik eestlastest õigeusklikke, vaid ka suur osa nn. põlisvenelastest. Võitlus õigeusu kiriku iseseisvuse taastamise ja järjepidevuse tunnustamise ümber on osa Eesti Vabariigi taastamisest ja taas võitlus siia elama asunud venelaste uue identiteedi pärast. Vene riik tahaks õigeusklikke näha impeeriumi identiteedi kandjana Eesti riigi sees. Õigeusu kirik Venemaal ei ole suutnud vabaneda riigivõimu teostaja rollist, millesse ta kolmekümnendail aastail sattus.

⁵⁴ Lehtonen, A. Pihkva-Petseri Jumalaema Uinumise (Uspenski) klooster. – Kodumaa, 1990, 22. nov.

Vene vähemuse vähemusrahvuseks kujunemise ja tema identiteedi teisenemise seisukohalt järeltuleb tehes tuleb arvestada, et selle rahvusühenduse saatust Eesti Vabariigi algaastail on alles vähe uuritud. Kuid just viimaste aastate ajaloolises arengus avalduvad paralleelid ja tõeliselt uuriva ajalookirjutamise võimalikuks muutumine on toonud palju uut vene diaspora teisenemise probleemide ja selle sisemise dünaamika mõistmise.

Nagu suurte muutuste puhul tavaline, vallandus ka seoses Eesti taasiseseisvumise perspektiiviga aastail 1988–1991 võitlus ajaloolise kogemuse ümber. Üheks argumendiks, mida Eesti taasiseseisvumist kartvad venelased, nende hulgas kahjuks ka mõned "ajaloolised venelased", püüdsid kasutada, oli hirmutamise vene vähemuse armetu seisundiga omaaegses Eesti Vabariigis. Vanas heas nõukogulikus stiilis ilmus paljusõnalisi, aga paljastavast küljest paratamatult faktivaeseid artikleid kodanliku natsionalismi vohamisest paraku ka Tartu Ülikooli professoreilt.⁵⁵

Nõukogude- ja impeeriumimeelsed autorid jäid mõttevahetustes argumentide puudusel ilmselt alla.⁵⁶ Kuid keegi oli järjekindlalt huvitatud hirmu- ja õuduspildi loomisest, jutustades näiteks, kuidas prof. Paul Kard, sünnipärane venelane nimega Kudrjašov, pidi oma vene nimest lahti ütlema, et saada haridust.⁵⁷ Mõttevahetused niisuguste väljamõeldiste üle kujunesid väga oluliseks Eesti Vabariigi vähemuspoliitika retrospektiivseks testimiseks.

Eestikeelses ajakirjanduses (eesti toimetajad suutsid väljamõeldisi faktidest eristada) venelaste sulest ilmunud meenutused kahekümnendate-kolmekümnendate aastate Eestist olid siiski soojad, ilma kibestumuseta ja süüdistusteta. Eelkõige puudutab see linna keskkhiitidest ja haritlaskonnast pärit inimesi. Prof. Sergei Issakov juhib tähelepanu nende mälestuste Eesti Vabariiki idealiseerivale suundumusele. Nagu ta märgib, ei tundnud venelased end eestlastega võrreldes kaugeltki mitte kõiges võrdsena, kuid siiski "need rahvuslikud hõõrumised ei toonud ühiskonna parimas osas kaasa ühte rahvusesse kuuluvate inimeste võrdumist teise rahvuse kultuurist ja mõjutasid üpris vähe isiklike suhteid".⁵⁸

On loomulik (seda tõsiasja peita ei ole mingit mõtet), et Eesti Vabariik loodi eesti rahva poolt ohvriterohkes võitluses oma huvide kaitseks. Selles mõttes oli Eesti riik rahvusriik. Väga olulisel määral oli selle ülesandeks taastada ajalooline õiglus ja kaotada senised venelaste ja sakslaste privileegid. Eesti keelele ja eestlastele tuli nüüd anda positsioonid, millest nad olid jõuga ilma jäetud. Tõrjutuse tõttu oli rahvuse areng sügavalt kahjustunud (riigiametid, sõjaväelised juhtpositsioonid, professorid olid võõrrahva käes). Täieliku liberalismi printsiibist lähtudes oleksid eestlasi seni tõrjunud ja seetõttu parema positsiooniga inimesed endiselt domineerinud põlisrahva üle. Seda liiki defensiivne "natsionalism", nagu kogeti Eestis, on omane kõigile Euroopa rahvusriikidele. Kuid isegi niisugune "natsionalism" avaldus Eesti Vabariigis vägagi piiratud kujul. Eesti oli parlamentaarne demokraatlik riik. Selles suhtes ei saa Eestit demokraatlikkuses võrrelda ühegi teise Balti riigiga ja isegi mitte Soomega, kus venevaen (*ryssänviha*) oli poolametlik ideoloogia.

Vene vähemuse suhetes Eesti riigi ja ühiskonnaga ning nendega kohanemise tulemuslikkuses võib eristada kolme põhietappi.

Esimene neist, mis hõlmab aastaid 1920–1922, oli suhtelise ebakindluse ja määratlematuse periood. Nii Eesti riigi kui ka Venemaa saatus tundus veel lahine, põhiliselt oldi äraootaval positsioonil. Venelaste poliitilised ja kultuurilised

⁵⁵ Ant, J. Rahvuspoliitikast kodanlikus Eestis. – Etnilistest ühendustest sotsialistliku rahvuseni. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, 789. Tartu, 1987.

⁵⁶ Solovei, N. Oma kogemusest lähtudes. – Õhtuleht, 1988, 21. sept.

⁵⁷ Зибунова Т. Восторжествов ли духовность и красота? – Советская Эстония, 1990, 20 янв.

⁵⁸ Issakov, S. "Keele ja Kirjanduse" ringküsitlus kirjanikele. – Keel ja Kirjandus, 1990, 10, 619.

ettevõtmised olid vastastikuse abistamise laadiga või mobiliseerisid venelasi surve avaldamiseks Eestile ja valmistasid neid ette võimalikeks arenguteks Venemaal. Sel perioodil oli venelaste organiseerumises keskne roll veel täita liidri kohta hoidvatel pagulastel, kes hakkavad pikkamööda lahkuma Kesk- ja Lääne-Euroopa suurtesse linnadesse.

Teine periood, mida võiks nimetada adaptatsiooniperioodiks, hõlmab aega 1923 kuni 1930. aastate esimene pool. Eesti riik sai reaalsuseks ja vene vähemuse tegevuse sisuks oli püsivate struktuuride loomine sotsiaalse ja kultuurilise elu edendamiseks ja kogu vene vähemuse integreerimiseks. Olulist osa hakkasid etendama Euroopas tegutsevad pagulaskeskused, mis töötasid välja ühiseid tegutsemiskavasid ja rajasid haruorganisatsioone.

Kolmas periood – 1930. aastate teine pool – on Eesti poliitilise ja kultuurilise elu suhtes juba sümbiootilise iseloomuga. Venelased võtsid üle ja kohaldasid lokaalseid kultuurilise mobiliseerumise vorme – eeskujudele toetudes organiseeriti ka oma laulupidusid, kultuurinädalaid ja muid üritusi. Rahvusriigi oludes oli sirgunud uus põlvkond venelasi, kes oskasid hästi eesti keelt. Täheldada võib ka assimilatsiooniliseid. Vene kogukonnast hakkas kujunema tervik ja samas oli moodustumas teatav tervik ka Baltikumi venelastest.

Ligi kahekümne aasta jooksul 1920–1940 tegid tollased venelased Eestis läbi märgatava arengu. Mitte ainult kasvades impeeriumirahva arjergardist lojaalse vähemuseni. Esialgu paar aastat vindunud kujutus ja ooteseisund, et Venemaal saabub mingi lahendus, et Eesti muutub peagi vähemalt "lähivälismaaks", purunesid. Selle protsessi kõrval hakkasid venelased kujunema siiski selgepiirilise kogukonna (*community*) taoliseks koosluseks. Nende eneseteadvus hakkas kohanema Eesti riikluse püsimisega. "Meie, vene vähemus Eestis, oleme vere ja kultuuri poolest seotud kogu maailma venelastega, kuid meil on omad omapärad, oma mentaliteet, omad huvid, mis on olulised ainult meile endile ja mis võivad olla arusaamatud isegi Eesti piiri taga elavatele venelastele. Vähemalt üheksakümmend protsenti meist on sündinud ja üles kasvanud sellel maal, kus elasid meie isad ja vanaisad. Saatus sidus meid eesti rahvaga ja Eesti riigiga. Selline seos maaga ja selline seos ajaloo tahtega panevad meile erilised kohustused."⁵⁹ Kahekümne aastate algul niisuguseid mõttekäike veel ei arendatud.

Integreerimisprotsessile aitas kaasa ka see, et kahekümne aasta jooksul hakkas kujunema n.-ö. Balti venelaskond keskusega Riias. Ühe Riias elava pagulusideoloogi V. Preobraženski vaadete kohaselt eksisteeris Venemaa ja emigratsiooni kõrval veel "kolmas vähemus, piirialade Venemaa – välja venitatud Baltikumist Musta mereni".⁶⁰

Selle Balti identiteedi taasäratamine on tänagi üks kõneaineid. Ühiselt lahendati omal ajal demokraatlikule riigile sobivate kooliõpikute kirjutamise probleeme, vahetati omavahel teatritruppe, Lätis ilmuva üldisema levikuga perioodika näol tekkis ka omalaadne Balti avalikkus. Sidemed Soome traditsioonilise venelaskonnaga jäid nõrgemaks.

Vene vähemus arenes ka kvalitatiivselt. Ajapikku jäi tagaplaanile vana eliit, suur osa sellest siirdus Lääne-Euroopasse. Omades küll mitmeid väga silmapaistvaid inimesi, tõelisi oma kultuuri suurkujusid, ei olnud vene vähemus Eestis eredalt loominguuline. Silmapaistvaima kohalike vene vaimuinimeste hulgast – luuletaja Igor Severjanini tähetund oli samuti möödas.

Märgatav organisatsioonilise ressursi teke oma elu paremaks korraldamiseks, integreerumist soodustav kultuuriline avalikkus, suhtelisel jõuline poliitiline esindatus – need olid kõik positiivsed tegurid. Kolmekümne aastad märkisid venelaste osatähtsuse suhtelist vähenemist Eesti kultuuri, eriti linnakultuuri kujundamisel. Samas ühtlustus vene vähemus – varem suuresti kirjaoskamatu

⁵⁹ Витязь, 1939, весна, 3.

⁶⁰ Преображенский В. В. Русские в Латвии, 2. Рига, 1934.

talupoegkonnaga piirkondades Petserimaal levis põllumajanduskirjandus, hakkas kujunema seltsielu. Eesti kultuurielule omased mallid (näit. muusikaelus) hakkasid üha enam mõjutama venelaste kultuurielu.

Kui perioodi algul võis vene keelt arvata "kolme kohaliku keele hulka", siis kolmekümnendate aastate lõpul vene keele osatähtsus vähenes. 1934. aastal oskas vene keelt umbes 200 000 eestlast ja kokku neljandik elanikkonnast. Kuid kui 30–60-aastaste earühmas tarvitas seda võõrkeelena ligi kolmandik mittevencelastest, siis 15–19-aastaste rühmas oli niisuguseid inimesi vaid kahekümnendik. Samas kasvas eesti keele valdajate arv mitte-eestlaste samas earühmas ligi kahe kolmandikuni.⁶¹

Vana aristokraatse või impeeriumiametkondliku ja eesti keelt mitteoskava eliidi asemel oli sirgumas uus – mitmeski mõttes naturaliseerunud (eestistunud) eliit. Vene kogukonna assimileerumine tervikuna oli siiski vähe märgatav.

Vene vähemuse panus Eesti kultuuripildi rikastamisse polnud muidugi võrreldav saksa vähemuse panusega, kuid oli siiski olnud tähelepanuväärne. Venelaste külalistena Eestis viibinud maailmakultuuri suurkujude Fjodor Šaljapini, Ivan Bunini jt. esinemised innustasid venelasi, kuid olid olulised sündmused ka eesti kultuuriavalikkusele. Väga menukad olid 1928. aastal Eestit külasthanud Nikolai Berdjajevi loengud "Kristlus, nitšeeanlus ja marksism" ning "Usk ja teadus", kuid lektori messianistlik ja monarhistlik propaganda tekitas eestlaste hulgas võõrastust.

Kolmekümnendail aastail muutus Eesti poliitika vähemuste suhtes agressiivsemaks. Ametliku propaganda stiil teiseses ja seadusandja rahvuskesksus tugevnes. Eesti keele ja eestlaste positsiooni kultuuri- ja majanduselus hakati avalikult tugevdama. Uues, 1938. aasta Põhiseaduses ei ole selgesõnaliselt vähemustele antud tagatise omakeelseks hariduseks, kuigi seda endiselt lubati. Avalikkudes teatistes nõuti nüüd ainult eesti keele kasutamist. Aktsiaseltside juhatustes tuli tagada eestlaste enamus. Piirimaadel eelistati ametisse seada vaid eesti keele oskajaid.

Mõningaid solvumise noote vähemusrahvuste, seahulgas venelaste seas võis täheldada eelkõige seoses pealetükkiva ametliku eestluse propagandaga ja nimede eestistamise kampaaniaga kolmekümnendate aastate teisel poolel ja sellega kaasnenud eestlaste eneseteadvuse tõusuga. Kohati, eriti Petserimaal avaldus see "peremeesrahva" poolt enda avalikult paremaks pidamises.

Kuid venelaste "tagakiusamise" vallandumine nii riikliku poliitikana kui ka avaliku suhtumisena lükati ka venelaste endi poolt avaldatud seisukohavõttudes otsustavalt tagasi. "Pean ütleva, et suhtumine venelastesse oli väga sõbralik. Meid peeti rahvusvähemuseks, nagu sakslasigi," meenutas kunagine tippnäitleja.⁶² "Kogu Petseri gümnaasiumi olemasolu jooksul ei tekkinud seal ühtki arusaamatust ega tüli rahvuslikul pinnal. Sääraseid vahejuhtumeid polnud ka linnas kogu K. Pätsi autoritaarse võimu aastail, mil ametlikud ringkonnad kõikjal nn. eestlust rõhutasid," meenutas Petseri gümnaasiumi lõpetanud vene ajakirjanik.⁶³

Kolmekümnendate aastate lõpuks hakkasid Petserimaa ja Põlis-Eesti kultuuriline distants ning majanduslik erinevus mõnevõrra vähenema. Kuid Petserimaa domineeriv veneline identiteet tegi Eesti võimudele jätkuvat muret. Eesti keele ja kultuuri osatähtsuse tõstmiseks kasutati Petserimaa suhtes mõningast sisekoloniasatsiooni, suunates sinna ametnikke ja sõjaväelasi. Piirialadel keelati elada riigi vastu tegutsenud inimestel. Arvestades selle piirkonna suurt ülerahvastatust ja maapuudust, kavandati ka majandusliku motivatsiooni loomist elanikkonna ühe osa ümberasustamiseks Eesti sisemaale. Samas konstateeriti venekeelse elanikkonna suurt konservatiivsust ja vastumeelsust migratsiooni suhtes.⁶⁴

⁶¹ Reiman, H. Tavakeel ja võõrkeelte oskus. – Eesti Statistika, 1935, 4 (162), 232–233.

⁶² Vastab Tatjana Pevtsova. – Teater. Muusika. Kino, 1990, 10, 6.

⁶³ Mordvinov, I. Nii me õppisime. – Poliitika, 1990, 11, 101.

⁶⁴ Remmel, N. Olukorrad Petserimaal, 101.

Kuigi aeg-ajalt oli kosta kartusavaldusi, et Petserimaa elanikud peavad piiritagust oma tõeliseks kodumaaks, ei olnud selles näha mingeid suuremaid separatistlikke märguandmisi. "Vene rahvusest kodanikud, kes Eestis on leidnud endile alalise asupaiga, ei ole kunagi asunud seisukohale, et nad siin oma seisukorda kasutaksid omakasuliselt subjektiivselt selles mõttes, et nad enese ülemkaitsjateks, nõnda öelda patrooniks, oleksid pidanud Vene riiklust kui seesugust. Ka ei ole Vene riiklus kunagi omalt poolt asunud seisukohale, mis oleks lubanud eeldada mingisugust survet sealpoolt asjadesse, mis puudutavad vene vähemusrahvust meil. Ja see on iseenesest täiesti õige ja loogiline seisukoht, eriti kui me veel silmas peame asjaolu, et meie pühalikult olema andnud kõikidele vähemusrahvustele kõige vabama ja õilsama enesekorralduse kultuurilise omavalitsuse näol."⁶⁵

Et stalinlikul režiimil ei olnud Eestile pretensioone seoses vene vähemusega, on muidugi meeldiv, kuid arvestades molotovlikku asjaajamist ei tõesta see veel midagi. Peamised Eestimaa rahvaste vahelise hea läbisaamise vastased ja sihikindlad Eesti riikluse destabiliseerijad kogu Eestis, eriti aga Petserimaal, olid Eesti omad kommunistid, kes olid seadnud üheks eesmärgiks "võitluse piiräärsetel maa-aladel asuvate vähemusrahvuste enesemääramisõiguse eest kuni Eestist lahkulöömise õiguseni".⁶⁶ Muidugi ei seadnud nad niisuguseid tegevuseesmärke ilma Moskva-poolsete juhenditeta.

Praegusajal on rahvarühma staatuse muutumine – langemine impeeriumi valitsevast rahvast vähemuseks varem ümberrahvastamisele määratud ja terroriseeritud väikerahva riigis – Eestis asuvatele venelastele vägagi võõras mõte. Selle kõrval vaevab venelasi, nagu esimese iseseisvuse algaastailgi ähmane süütunne, hirm, et neile makstakse tagasi sama mõöduga. Kahjuks ei ole ajaloolise mineviku hindamisel Eesti ja Vene riigi vahelistes suhetes veel lõplikult ühele poole saadud. Tartu rahuleping on aegumatu rahvusvaheline õigusakt, millele rajanes kogu riikluse ülesehitus ka venelaste teadvuses.

Et Venemaa ei tunnusta tollast iseseisvust ka tänase Eesti riikluse alusena, lisab ebakindlustunnet. Uuskoloniste (Euroopa Nõukogu eesistuja madame Lalumière kasutas 1994. aastal sisserännanud venekelse elanikkonna suhtes koguni mõistet *koloniasatsioonivähemus*) on hoopis raskem integreerida kui pagulasi ja ajaloolisi asukaid.

Dmitri Mihhailovi uurimuste põhjal elab sõjaeelset vene kogukonnast ja selle järglaskonnast (nad on õigusjärgsed Eesti Vabariigi kodanikud) tänases Eesti Vabariigis umbes 50 000 inimest.⁶⁷ Olulist osa selles muutuses on etendanud riigipiiri nihutamine 1944. aastal, aga ka vene kodanluse ja haritlaskonna represseerimine. Eesti taasiseseisvumine on andnud varem põlatud ja tõrjutud põlisvenelastele võimaluse oma minevikku taastada. Mõneti võõristavad suhted migrantide uute lainetega, mis rajanesid paljuski kultuurierinevustele, töid kaasa nende lähenemise ja intensiivse assimileerimise eelkõige eestlastega.⁶⁸

Vene vähemuse poolt Eestis selle esimese iseseisvuse aastail arendatud omanäolise kujuneva Balti vene kultuuri algmete hävitamine bolševike poolt ja selle mahavaikimine ei ole ainult venelaste kaotus. See on suur kaotus kõigile Eesti Vabariigis elavatele rahvastele. Nn. ajaloolistel Eesti venelastel, kes pöörduvad oma juurte poole, võiks olla märgatav roll kõigile venelastele vähemusrahvuseks olemisega kaasnevate võimaluste ja tegutemisstrateegiade teadvustamisel, uue identiteedi kujundamisel. Selles on mõned nende esindajad olnud küllaltki aktiivsed, tutvustades venelaste ajalugu Eestis, korraldades konverentse ja näitusi. Üks suuremaid saavutusi on olnud 1990., 1992. ja 1994. aastal korraldatud näitus vähemusrahvuste, eriti venelaste kultuurielust Eestis. Peamiselt vene laulukooride ja orkestrite pidu "Slaavi pärg" jätkab mitmeti esimese vabariigi aegadel rajatud traditsioone. Kuid uue identiteediga lojaalseks vene vähemuseks kujunemiseni taasiseseisvunud Eestis on siia saabunuil veel pikk tee areneda.

⁶⁵ Säreava, K. Eestlane, baltlane, sakslane. – ERK, 1936, 1, 6.

⁶⁶ Ant, J. Rahvuspoliitikat kodanlikus Eestis, 110.

⁶⁷ Mihhailov, D. Vene küsimus ja Eesti rahvusriik. – Vikerkaar, 1995, 9-10, 176–184.

⁶⁸ Leivak, V. Põlisvenelased, me oleme olemas. – Õhtuleht, 1993, 5. märts.

SHAPING OF THE RUSSIAN MINORITY'S IDENTITY IN THE REPUBLIC OF ESTONIA 1920–1940

Rein RUUTSOO

In this century the Estonians have twice faced a need to start building up their nation state from scratch and integrate into the Estonian political community large ethnic minority groups, which formerly had had a higher political status. Russians living in Estonia have in the same periods faced a collapse of the Empire and a need for dramatic restructuring of their identity.

Russiaphones have for centuries been the largest minority group in Estonia. In the years of the first Republic of Estonia, 1920–1940, Russophones made up less than ten per cent of the total population. Compared to the transition period in the nineties, the comparatively low percentage of Russians made the process of adaptation much easier both for Estonians and Russians.

The social structural pattern and the civil society played the decisive role in the effective formation of the Russian community and the adaptation of Russians in the years of the first Estonian republic.

That is Russians, representing the dominant nation of the Empire, did not possess enough organizational and educational capital for an effective rivalry with Estonians in the emerging nation state. The very strong domination of Estonians did not create patterns for effective rivalry in power games and economic structures. Russians' social and economic position was much weaker than the position of the German minority and on average also weaker than the position of the Estonians. They were underrepresented among educated classes, students and humanitarian intelligentsia. The percentage of Russians among the owners of real estate and land, merchants etc. was lower than that of such individuals among the Estonian population on average. In the same time Russians were not marginalized thanks to the framework of a democratic regime.

Secondly, among the Russians a civil society had been enough rooted to launch effective self-organizing processes as a minority. It gave a good start for local cultural and political initiatives in the framework of Estonian nation state. Unfortunately, the Law on Cultural Autonomy, which in general effectively supported self-organizing capacities of minorities in the Republic of Estonia, was not realized by Russians. It was quite hard to create an effective minority from historically heterogeneous parts of the Russian population in Estonia.

Supporting the emerging loyal minorities was one of the cornerstones of the Republic of Estonia. Positive combination of patterns for developing political loyalty and ethnically oriented cultural articulation gave a good start for the integration of non-Estonian population. In the thirties the Russian community in Estonia began to take shape. It started to function as a local entity that developed its new cultural elite, political structure and communication networks.

Quite obvious changes took place in the identity of Russians living in all the Baltic states toward the formation of a common Baltic and Estonian identity. Russians started to perceive themselves not as irredenta of the Empire but as a real minority in the independent state and create new strategies for future. This identity shift was supported by anti-communist and anti-Stalinist world perception general among the Russian elite, especially emigrees. At the end of the thirties the ethnic nationalism of Estonians supported a shift from integration politics of minorities to assimilation politics. However, the general democratic political line of the Estonian state, loyal to its minorities, was not lost.

Soviet occupation in 1940 was quite effective in mobilizing ethnic solidarity of some part of the Russian population against the Estonian state. But saved from "revolution", fragments of the Russian "bourgeois nation" in Estonia faced generally the same devastating politics of Stalinism as Estonians did.

Along this total Sovietization the process of the formation of ethnically coloured and Russian culture and language backed "civil garrison" on the territory of occupied Estonia was launched.

РУССКОЕ НАЦИОНАЛЬНОЕ МЕНЬШИНСТВО И ФОРМИРОВАНИЕ НОВОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ РУССКИХ В ЭСТОНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ (1920–1940)

Рейн РУУТОО

Рождение Эстонской Республики на территории бывшей Российской империи принесло с собой глубокие изменения в положении русских и немцев, многие из которых ранее принадлежали к верхним слоям общества. Они стали национальными меньшинствами в государстве, созданном довольно маленьким и "неисторическим" народом – эстонцами.

В отличие от немцев, евреев и шведов русские попали в наименее благоприятное положение. Во-первых, они оказались раздробленными на группы, такие как причудское крестьянство, рабочие крупных городских предприятий, бывшие государственные чиновники и эмигранты, представлявшие в основном интеллигенцию. Во-вторых, они не имели здесь таких глубоких корней, как, к примеру, немцы, которые на этой земле за несколько веков прекрасно самоорганизовались и создали свою сеть экономических, культурных и прочих обществ. В-третьих, русские разом утратили какие-либо связи со своей исторической родиной. Новое большевистское государство, подписав Тартуский мирный договор, отмежевалось от проблем проживавших здесь соотечественников, не поддерживало их материально, не присылало ни учителей, ни деятелей культуры и т. д. В то время как немцы, шведы и финны через культурные обмены поддерживали тесные контакты с родиной.

С другой стороны, молодое Эстонское государство столкнулось с проблемами в связи с "новыми территориями" за Нарвой и около Печор, население которых считало эти земли исконно русскими и без одобрения воспринимало наступившие перемены.

Эти обстоятельства во многом и объясняют, почему формирование русской общины продвигалось медленно и почему русским не удалось создать тогда полную культурную автономию (опять же в отличие от немцев и евреев), хотя за полвека до первой мировой войны они имели на территории Эстонии свои гражданские структуры – библиотеки, хоры, церковную культуру и т. д. В основном благодаря этим структурам русские адаптировались во время первой Эстонской Республики быстрее, чем после 1991 г., т. е. после восстановления государственной независимости.

Процесс складывания из разрозненных "кусков" русского национального меньшинства можно разделить на три периода:

1. 1920–1922 гг. – период фрустрации и возмущения, потеря почвы под ногами, неверие в свое будущее и будущее Эстонской Республики, эмиграция части населения за границу, в основном в Западную Европу.

2. 1923–первая половина 30-х годов – период адаптации, налаживание структур разных организаций, школьной сети и т. д. Большую роль в этом деле сыграли многочисленные европейские эмигрантские центры, которые

координировали и поощряли деятельность обществ, ориентировавших людей на долгую жизнь в эмиграции. С другой стороны, Эстонская Республика выработала свою политику в отношении Печорского региона.

3. Вторая половина 30-х годов – период возникновения определенного симбиоза русского национального меньшинства и Эстонского государства. Выросло новое поколение русских, не разделявших чувств временности бытия и чуждости среды. Молодежь уже знала эстонский язык и связывала свое будущее с Эстонской Республикой. Следуя местным традициям, русские проводили свои Певческие праздники, устраивали выставки. Это период формирования прибалтийских русских.

Однако в 30-е годы уже набирают силу националистические настроения эстонцев, особенно в приграничных регионах. Здесь начинаются процессы эстонизации "кадров", разделения церковных соборов по языку и прочие перегибы. Тем не менее культурная и экономическая жизнь в основном идет в русле буржуазной демократичности. По культурному уровню Печорский край приближается к соседним регионам.

В конце 30-х годов социальные и образовательные структуры эстонцев и русских, которые составляли около девяти процентов всего населения, тоже становятся схожими.

Однако в связи с тем, что Печорский край был сильно перенаселен, а причудские рыбаки потеряли свой традиционный рынок сбыта в Петербурге, экономическое положение русского населения оказалось значительно ниже среднереспубликанского. Средний слой, предприниматели и рабочие вне зависимости от национальности переживали одинаковые проблемы.

Аннексия Эстонской Республики Советским Союзом и последовавшая инкорпорация были восприняты разными социальными группами русской национальности по-разному. Русская буржуазия и эмигранты в основном разделили ту же судьбу, что и эстонцы. Местная "несоветская" культурная жизнь не только замерла, но и была забыта на полвека. Тем самым большие достижения здешних русских, их опыт и традиции были утрачены. Это невосполнимая потеря для всех народов Эстонии.